

De Brabançonne en

LA MÉDAILLE DE LA « MUETTIE »

JENNEVAL.

LA MÉDAILLE DE LA « MUETTIE »

VAN CAMPENHOET.

LAFEUILLADE.

LES HÉROS DE LA « BRABANÇONNE »

(D'après des gravures de l'époque.)

De helden van de Brabançonne: Jenneval (boven), Van Campenhout (links) en Lafeuillade (rechts), ter gelegenheid van vijftig jaar Belgische Revolutie. *Illustration Nationale*, 29 februari 1880.

© IRPA-KIK, Brussel.

De Vlaamse Leeuw

De ontstaansgeschiedenis van de Belgische nationale hymne is verweven met die van het land zelf.¹ De Brabançonne ontstond op hetzelfde moment en in dezelfde romantische context als het onafhankelijke België. Het lied werd geschreven als een onderdeel van de gebeurtenissen die het uitdrukkelijk wilde beïnvloeden en daardoor kon het al meteen de rol spelen die het als strijdlid *wilde* spelen.

In 1830 maakte een Belgische Revolutie een einde aan de kortstondige vereniging van de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden onder koning Willem 1. De gebeurtenissen leidden tot een nieuw onafhankelijk koninkrijk. Op 21 juli 1831 (21 juli is ook nu nog de nationale feestdag van België) legde Leopold 1 van Saksen-Coburg de eed af. Traditioneel wordt de opvoering van *De Stomme van Portici*, op 25 augustus 1830 in de Muntschouwburg, als aanleiding van de Revolutie aangeduid. In deze opera van de Franse componist Daniel Auber kwam de aria 'Amour sacré de la patrie' voor. Op de bewuste avond werd die gezongen door de Franse tenor Jean-François Lafeuillade. Hij zong onder meer:

Amour sacré de la patrie,
Rends-nous l'audace et la fierté;
A mon pays je dois la vie;
Il me devra sa liberté.²

Deze woorden – zo wil het althans de overlevering – raakten de aanwezige Belgen in het hart en gaven aanleiding tot tumult, straatrumoer en onlusten. Tegen midden daarvan, op 26 of 27 augustus, met andere woorden hooguit een dag of twee na de bewuste voorstelling, schreef Louis-Alexandre-Hippolyte Dechet het gedicht 'Dignes enfants de la Belgique', de eerste versie van de tekst van het Belgische volkslied.

De Brabançonne

Dechet, beter bekend onder zijn pseudoniem Jenneval, was op dat moment negentwintig jaar.³ Hij was een Fransman, geboren in Lyon, die al jong acteur werd, debuteerde in Ajaccio, speelde in Marseille, Parijs en Rijsel en vanaf 1828 in Brussel, waar hij successen boekte onder meer in de rol van Molières *Tartuffe* en in die van Nero in een tragedie van Soumet en Belmontet. Bezield door de revolutionaire geest van augustus 1830 dichtte hij zijn 'Dignes enfants', een strijdbare tekst waar-

¹ Voor de ontstaansgeschiedenis van de Brabançonne, zie Vandersypen 1880 en vooral Huys 1988.

² Vertaling: Gewijde vaderlandsliefde, / Vervul ons met moed en trots; / Aan mijn land ben ik het leven verschuldigd; / Aan mij zal mijn land zijn vrijheid danken.

³ Over Jenneval (1801-1830): Vandersypen 1880: 39-98.

in nog niet de onafhankelijkheid van het land werd geëist, maar waarin koning Willem werd aangespoord meer rekening te houden met de wensen en de rechten van zijn Zuid-Nederlandse onderdanen.

Dignes enfants de la Belgique,
Qu'un beau délire a soulevés,
A votre élan patriotique
De grands succès sont réservés.
Restons armés, que rien ne change!
Gardons la même volonté,
Et nous verrons fleurir l'orange
Sur l'arbre de la liberté.

Aux cris de mort et de pillage,
Des méchants s'étaient rassemblés.
Mais votre énergique courage
Loin de vous les a réfoulés.
Maintenant, purs de cette fange
Qui flétrissait votre cité,
Amis, il faut greffer l'orange
Sur l'arbre de la liberté.

Et toi, qui dans ton peuple espère,
Nassau, consacre enfin nos droits:
Des Belges en restant le père,
Tu sera l'exemple des rois.
Abjure un ministère étrange,
Rejette un nom trop détesté,
Et tu verras mûrir l'orange
Sur l'arbre de la liberté.

Koning Willem kreeg dus nog een kans, maar in de laatste strofe werd toch dreigender taal gesproken:

Mais, malheur, si, de l'arbitraire
Protégeant les affreux projets,
Sur nous du canon sanguinaire
Tu venais pointer les boulets!

Alors tout est fini, tout change:
Plus de pacte, plus de traité,
Et tu verras tomber l'orange
De l'arbre de la liberté.⁴

Jenneval werd niet alleen aangestoken door liefde voor een vaderland dat eigenlijk niet het zijne was, maar ook door een zeker commercieel instinct. Snel inspelend op de gebeurtenissen had hij zijn gedicht geschreven en spoorlags haastte hij zich naar de uitgever Jorez, die bereid was de tekst zonder verwijl te drukken en te verspreiden. Geïnspireerd door het voorbeeld van de Marseillaise wilde Jenneval zijn gedicht *La Bruxelloise* noemen, maar aangezien al een andere tekst onder die titel was gepubliceerd, besloten uitgever en dichter tot *La Brabançonne*.

Ik kan en hoef hier niet op de politieke gebeurtenissen zelf in te gaan. Het volstaat erop te wijzen dat koning Willem weigerde tegemoet te komen aan de Belgische verzuchtingen en dat de zaak escaleerde. Jenneval, die onder meer als lid van de burgerwacht volop aan de gebeurtenissen deelnam, paste zijn Brabançonne aan de zich wijzigende omstandigheden aan. De ingrepen waren eerder beperkt, maar de toon van de tekst werd wat harder en doortastender. Op 7 september verscheen de nieuwe tekst in de oppositiekrant *Courrier des Pays-Bas* en als vliegend blad, opnieuw gepubliceerd door Jorez. Omdat een gedicht pas echt populair kon zijn als het werd gezongen, gaf de drukker aan dat Jennevals tekst paste bij een bestaande en bekende melodie, namelijk die van *Les lanciers polonais*, een lied van de succesrijke improvisator Eugène de Pradel.⁵

Niet alleen tekstschrijvers maakten

4
Tekst ontleend aan
Huys 1988: 139.
Vertaling (gedeeltelijk
overgenomen uit
Morelli 1996: 188):
Waardige kinderen
van België, / In een
schone roes verheven.
/ Uw vaderlandse
streven / Wordt met
welslagen bekroond. /
Laten wij gewapend
blijven, dat niets ver-
andere! / Behouden
wij dezelfde wil, / En
wij zullen Oranje zien
bloeien / Op de Vrij-
heidsboom. // Met
kreten over dood en
plundering / Hebben
boosdoeners zich
verenigd / Maar uw
krachtige dapperheid
/ Heeft hen ver van u
verdreven / En nu,
verlost van deze
schandvlek, / Die uw
stad besmeurde, /
Vrienden, moet gij
Oranje enten / Op de
Vrijheidsboom. // En
gij, op wie de hoop
van het volk rust, /
Nassau, erken einde-
lijk onze rechten: /
Als vader van de Bel-
gen / Zal je een voor-
beeld onder de konin-
gen zijn. / Zweer een
vreemd ministerie af,
/ Verwerp een verfoei-
lijke naam, / En je zal
zien dat Oranje rijpt /
Op de Vrijheidsboom
// Maar wee u, als je
willekeurig / Ter
bescherming van ver-
schrikkelijke plannen,
/ Uit een bloeddorstig
kanon / Kogels op ons
afvuurt! / Dan is het
uit, dan verandert
alles: / Geen pact
meer, geen verdrag, /

François van Campenhout poseert bij zijn beroemdste compositie, de Brabançonne. Beeltenis door Charles Baugniet (1814-1886). © IRPA-KIK, Brussel.

gebruik van het enthousiasme dat door de gebeurtenissen werd gewekt, ook de zangers en de componisten deden dat. Ze liepen de deur van de drukkers plat, op zoek naar teksten die ze van muziek konden voorzien. Eén van hen was Frans van Campenhout, eerst als violist en later als tenor verbonden aan de Brusselse Muntchouwburg.⁶ Als componist schreef hij een aantal opera's, onder meer *Grotius ou le château de Loewenstein*, die in 1808 in Amsterdam in première was gegaan. Van Campenhouts geestdrift werd gewekt door Jennevals gedicht, dat hij misschien in een café door de auteur heeft horen voordragen. Hij was overigens niet de enige die deze tekst van een originele melodie heeft voorzien, maar zijn versie werd wel meteen de meest succesrijke.⁷ Ze werd op 12 september voor

het eerst in het openbaar uitgevoerd door niemand minder dan Lafeuillade. Dit gebeurde ter gelegenheid van de heropening van de Muntchouwburg die na de woelige voorstelling van 25 augustus, waarin diezelfde tenor 'L'amour sacré de la patrie' had gezongen, gesloten was gebleven.⁸

Een week later bereikte de revolutie haar hoogtepunt. Van 23 tot 26 september – in de literatuur bekend gebleven als 'dé Septembertagen' – kwam het in Brussel tot een treffen tussen Belgische en Nederlandse troepen, onder meer rond het Warandepark. De gevechten leidden tot een overwinning van de opstandelingen en tot de verdrijving van de Hollanders uit Brussel. Deze nieuwe ontwikkeling noopte Jenneval andermaal tot een aanpassing van zijn strijdgedicht. Wat op het einde van de

En je zult Oranje zien vallen / Van de Vrijheidsboom. In deze vertaling verdwijnt de woordspeling op 'Orange', dat behalve 'Oranje' ook 'sinaasappel' betekent. Het einde van de laatste strofe kan men dus ook begrijpen als: En je zult de sinaasappel zien vallen / Uit de Vrijheidsboom.

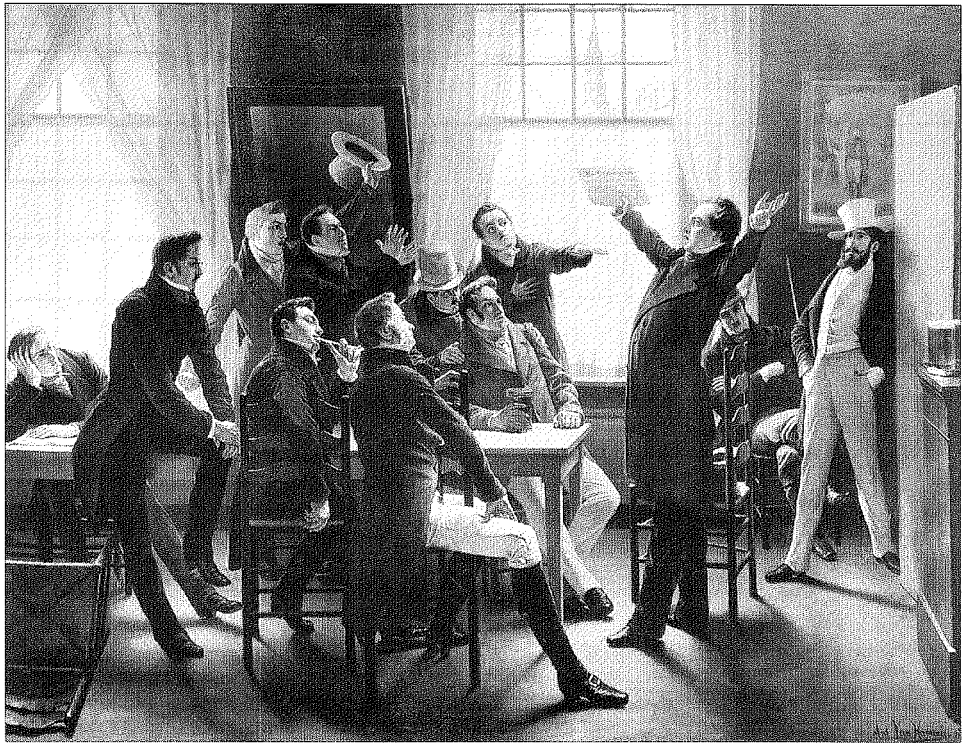
5

Vander Linden 1967: 214-220; Huys 1988: 122-123. Eugène de Pradel (1787-1857) maakte in 1830 als zanger een rondreis die hem onder andere in Leuven, Antwerpen, Gent, Brugge en Brussel had gebracht. Hij schreef de tekst van zijn *Les lanciers polonais* in 1815, op een bestaande melodie, namelijk die van *Le magistrat irréprochable*, die werd geschreven door een zekere Wicht voor de komedie *Monsieur Guillaume ou le voyageur inconnu*, die in 1800 in Parijs in première was gegaan. Pradel zelf schreef meerdere teksten op diezelfde melodie. Blijkens de vermelding bij de publicatie van Jennevals *Brabançonne* was zijn *Lanciers polonais* van alle versies de bekendste.

6

Over Frans van Campenhout (1779-1848): Vandersypen 1880: 100-142. Zie ook AME, deel 2, 103.

Van Campenhout zingt de Brabançonne in een Brussels café. Schilderij van Antoine van Hammée. Stedelijk Museum, Brussel. © IRPA-KIK, Brussel.

7

Jennevals tekst werd ook op muziek gezet door de pianist Louis Messemackers (1809-1889). Diens Nederlandse vader, Henri Messemackers, had zich als pianolaar en muziekhandelaar in Brussel gevestigd (en zou later ook aan de Belgische koningin piano's geven). Zie Vander Linden 1967: 220-222.

8

Van Campenhout heeft de melodie van zijn *Brabançonne* later nog gebruikt voor het 'Libera' van zijn *Requiem* (geschreven in 1840); cf. Vander Linden 1952.

9

Tekst ontleend aan Huys 1988: 144. Vertaling (gedeeltelijk overgenomen uit Morelli 1996: 188): Wie had het kunnen geloven?... willekeurig / Ter bescherming van verschrikkelijke plannen, / Heeft uit het

tweede versie van het lied in de voorwaardelijke wijs was gesteld – 'Mais, malheur, si, de l'arbitraire / Protégeant les affreux projets, / Sur nous du canon sanguinaire / Tu venais pointer les boulets' – was ondertussen waarheid geworden. De derde versie begon dan ook met deze vaststelling:

Qui l'aurait cru?... de l'arbitraire
 Consacrant les affreux projets.
 Sur nous de l'airain militaire
 Un prince a lancé les boulets.
 C'en est fait! Oui, Belges, tout change:
 Avec Nassau plus d'indigne traité!
 La mitraille a brisé l'orange
 Sur l'arbre de la liberté!

Trop généreuse en sa colère,
 La Belgique, vengeant ses droits,

D'un roi qu'elle appelait son père,
 N'implorait que de justes lois.
 Mais lui, dans sa fureur étrange,
 Par le canon que son fils a pointé,
 Du sang belge a noyé l'orange
 Sous l'arbre de la liberté.

Fiers Brabançons, peuple de braves,
 Qu'on voit combattre sans fléchir,
 Du sceptre honteux des Bataves
 Tes balles sauront t'affranchir.
 Sur Bruxelles, au pied de l'archange,
 Ton saint drapeau pour jamais es
 planté,
 Et fier de verdir sans l'orange
 Croit l'arbre de la liberté.

Et vous, objets de nos larmes,
 Braves, morts au feu des canons,

'Au Roi' (Leve de Koning). Schilderij van Antoine van Hammée. Stedelijk Museum, Brussel. Copyright IRPA-KIK, Brussel.

Avant que la patrie en armes
Ait pu connaître au moins vos noms,
Sous l'humble terre où l'on vous
range,
Dormez, martyrs, bataillon
indompté!
Dormez en paix, loin de l'orange
Sous l'arbre de la liberté.⁹

Zo werd het lied op 28 september door Van Campenhout gezongen in het café L'aigle d'or, en blijkens getuigenissen werd deze Brabançonne er enthousiast tot nationale hymne uitgeroepen. Op een doek van Antoine van Hammée treffen we een voorstelling van 'Van Campenhout die de Brabançonne zingt' (in het café Cantoni, waar hij Jenneval zijn gedicht hoorde voordragen, of in L'aigle d'or?).¹⁰ De componist

steekt onder het zingen de armen enthousiast in de hoogte, en alvast één hoed vliegt door de lucht. Op 10 oktober organiseerde de componist in de Muntschouwburg een benefietavond voor de patriotten die tijdens de Septemberdagen gewond waren geraakt. Jenneval speelde een rol in het stuk dat bij die gelegenheid werd opgevoerd. Het werd zijn laatste optreden. Enkele dagen later vervoegde hij zich bij de Belgische voorhoede die strijd leverde bij Aarschot. Op 19 oktober sneuvelde hij in de omgeving van Lier.¹¹ De overlevering wil dat hij werd getroffen door de laatste kogel die de zich terugtrekkende Hollandse troepen hebben afgevuurd. Op het Martelarenplein kreeg hij een monument.¹²

Jenneval en Van Campenhout genoten een zekere erkenning. Hun bustes werden

krijgsvreemde brons /
Een prins kogels op
ons afgevuurd. / Het
is gebeurd! Ja, Belgen,
alles verandert: / Met
Nassau geen onwaardig
verdrag meer! /
De kogels hebben
Oranje vernietigd /
Bij de Vrijheidsboom!
// Te edelmoedig in
zijn woede / Vroeg
België, opkomend
voor zijn rechten, /
Van een koning die
het zijn vader noemde,
/ Niets meer dan
rechtvaardige wetten.
/ Maar hij, in een
vreemde razernij, /
Heeft met het kanon
dat zijn zoon heeft
gericht, / Oranje in
het Belgische bloed
gesmoord / Onder de
Vrijheidsboom. //
Fiere Brabanders,
moedig volk, / Dat
men ziet strijden
zonder te buigen, /
Van de beschamende
scepter der Bataven /
Kunnen uw kogels u
bevrijden. / Boven
Brussel, aan de voet
van de aartsengel, / Is

uw vlag voor eeuwig
geplant, / En, trots te
bloeien zonder Oran-
je, / Groeit de Vrij-
heidsboom. // En gij,
beweend door nobele
tranen, / Moedigen,
gedood door het vuur
der kanonnen, / Nog
vooraleer het bewa-
pene vaderland / Uw
namen kon kennen, /
Rust in de nederige
grond waarin men u
heeft gelegd, / Rust,
martelaren, ontem-
baar bataljon! / Rust
in vrede, ver van
Oranje, / Onder de
Vrijheidsboom.

10

Over Antoine van
Hammée (1836-
1903), cf. Berko z.j.:
694.

11

Vandersypen 1880:
57-58 en *passim*.

12

Het is een ironie van
de recente geschiede-
nis dat rond het plein
waar de 'martelaren'
van de *Belgische* Revo-
lutie van 1830 worden
geëerd, op dit
moment de ministe-
ries van de *Vlaamse*
regering zijn geves-
tigd.

13

In Brussel (Sint-Joost-
ten-Node) liggen
evenwijdig aan elkaar
de Jennevalstraat,
de Van Campenhout-
straat en de Bra-
bançonnelaan. Ook in
Leuven is er een
Brabançonnestraat.

14

Vandersypen 1880:
134-135.

Het Monument Jenneval aan
het Martelarenplein te Brussel,
door Alfred Crick en Gaston
Anciaux (1897).
© IRPA-KIK, Brussel.

gemaakt, (enkele) straten werden naar hen
genoemd.¹³ In 1845 kreeg de componist de
titel van ridder in de Leopoldsorde en een
jaar later (kort voor zijn dood) kende de
Kamer van Volksvertegenwoordigers hem
een jaarlijks pensioen toe. Toch bleef de
verering niet duren. In 1880 al beklagde
de biograaf van Van Campenhout zich er-
over dat zijn graf niet werd onderhouden
en dat de inscriptie op de (eenvoudige)
steen – ‘A la mémoire du compositeur de
la Brabançonne’ – bijna onleesbaar was
geworden.¹⁴ De dichter en de componist
zijn in de vergetelheid verzonken. Naar
alle waarschijnlijkheid weten de inwoners
van de Jennevalstraat in Sint-Joost-ten-
Node niet wie de persoon was naar wie
hun straat is genoemd. Zijn lied is het in
elk geval beter vergaan.

De Brabançonne werd meteen een sym-
bool van de Belgische onafhankelijkheid en
wie het lied zong, betuigde daarmee zijn
steun aan het nationale project.¹⁵ De tekst
en de muziek bleven bekend en werden
regelmatig opnieuw gepubliceerd.¹⁶ Dat de
tekst zo nauw aansloot bij de gebeurtenis-
sen van 1830 had ongetwijfeld bijgedragen
tot het initiële succes van het lied, maar
evenzeer tot de tijdgebondenheid ervan.
Met name het anti-Hollandse karakter van
het gedicht werd spoedig irrelevant. Na de
vestiging van de Belgische staat en monar-
chie en zeker na 1839, het jaar waarin
Nederland de onafhankelijkheid van België
erkende en accepteerde, werd de Noorder-
buur niet meer als een vijand of als bedreig-
ing ervaren. In 1852 schreef Louis
Hymans een nieuwe tekst voor de Bra-

No - ble Bel - gique, ô mè - re ché -
ri - e A toi nos cœurs, à toi nos bras. (enz.)

bançonne, waarin het vers 'Ne crions plus mort aux Bataves' ('Laten we niet meer "Dood aan de Bataven" roepen') voorkwam. Maar vooral van belang was het feit dat een nieuwe tekst een meer algemene betekenis zou hebben en zich niet meer zou toespitsen op de veroordeling van een vijand, maar op de verheerlijking van de eigen natie zelf.

De nieuwe versie, die het uiteindelijk zou halen en die de definitieve tekst van de Brabançonne werd, was in 1860 geschreven door Charles Rogier, niemand minder dan de toenmalige regeringsleider en minister van Binnenlandse Zaken. Met de beroemde eerste regel – 'Après des siècles d'esclavage' ('Na eeuwen van slavernij') – werd de 'mythe van de vreemde overheersingen' als de nationale geschiedvisie gecanoniseerd.¹⁷

Après des siècles d'esclavage,
Le Belge sortant du tombeau,
A reconquis par son courage
Son nom, ses droits et son drapeau.
Et ta main, souveraine et fière,
Désormais, peuple indompté,
Grava sur ta vieille bannière:
Le Roi, la Loi, la Liberté!

Marche de ton pas énergique,
Marche de progrès en progrès;
Dieu qui protège la Belgique,

Sourit à tes mâles succès.
Travaillons: notre labeur donne
A nos champs la fécondité!
Et la splendeur des arts couronne
La Roi, la Loi, la Liberté.

Ook hier werd verzoenende taal gesproken ten aanzien van de Noorderburen:

Ouvrons nos rangs à d'anciens frères,
De nous trop longtemps désunis:
Belges, Bataves, plus de guerres.
Les peuples libres sont amis.
A jamais resserrons ensemble
Les liens de fraternité,
Et qu'un même cri nous rassemble:
La Roi, la Loi, la Liberté.

De laatste strofe, die in de twintigste eeuw als de officiële tekst zou worden behouden, luidde:

O Belgique, o mère chérie,
A toi nos cœurs, à toi nos bras!
A toi notre sang, o Patrie!
Nous le jurons tous, tu vivras!
Tu vivras toujours grande et belle
Et ton invincible unité
Aura pour devise immortelle:
La Roi, la Loi, la Liberté!¹⁸

15

De tegenstanders van de Belgische onafhankelijkheid (de orangisten) zezen het lied om die reden dan ook af. In de vroege jaren 1830 zorgde het zingen van de Brabançonne daarom voor conflicten. Bijvoorbeeld te Gent: cf. Van Schoor 1996: 426.

16

Huys 1988: 124-129.
17
Een vast topos in de Belgische visie op het nationale verleden is het idee dat de Belgen (zo goed als) altijd door vreemde volkeren en heersers (eerst Romeinen, later Fransen, Spanjaarden, Oostenrijkers, opnieuw Fransen, Hollanders) 'onderdrukt' zijn geweest. Dit is een mythe, omdat de zogenaamd vreemde vorsten door de toenmalige bewoners van de Zuidelijke Nederlanden niet als (onrechtmatige) bezetters, maar als wettige vorsten werden beschouwd. Zie Stengers 1981; Verschaffel 1987: 189-204; Tollebeek 1994: 65.

18

In een vrij letterlijke vertaling van Karel de Bock uit 1914-1918: Na langen tijd van slavernij / Als held is de Belg opgestaan; / Brekend de vreemde heerschappije / Nam hij zijn recht en zijne vaan. / Op die vaan

heeft hij fier geschreven / De woorden vermaand te allen kant, / Die hier voor immer zullen leven: / Voor Koning, Vrijheid, Wet en Land! // Gaat vooruit, met gezwinde schreden; / Vooruit is de baan van den roem! / God geeft ons kracht en zoeten vrede / En België wordt Europa's bloem. / Arbeid kloek, het veld zal beloonen / Met den oogst het werk uwer hand! / De kunsten vlechten gloriekronen: / Voor Koning, Vrijheid, Wet en Land. // O komt zoo als in vroeger tijden / Gij broeders, met ons eensgezind; / Belgen, Bataven, wilt niet strijden; / Elk vrije volk is onze vriend. / Voor altijd is de vree gesloten, / Vereend door den vriendenband / Zij ons woord van trouwe genooten: / Voor Koning, Vrijheid, Wet en Land. // O gij België, duurzame moeder! / Wees machtig en prachtig en vrij! / Elk onzer is een behouder; / Gij blijft bestaan dit zweren wij! / Gij zult leven sterk onafhankelijk, / Uw vlagge staat met eer gepland; / Daar boven schittert onvergankelijk: / Voor Koning, Vrijheid, Wet en Land! Tekst en vertaling ontleend aan Huys 1988: 148 en 159.

19

Closson 1928.

Dit Belgische volkslied is niet van kritiek gespaard gebleven.¹⁹ Van Campenhout zelf werd meermaals van plagiaat beschuldigd en zijn melodie werd (en wordt) als niet zeer fijnzinnig beschouwd (men sprak van 'pompierisme'). Ook de tekst van Rogier vindt men over het algemeen niet zeer geslaagd.²⁰ De zang was niet syllabisch, dat wil zeggen dat er nogal eens een lettergreep in voorkwam waarop meerdere noten moesten worden gezongen (melis-me). Bovendien was de manier waarop de tekst in de verschillende edities op de melodie werd geplaatst niet altijd eenduidig – er waren immers veertien noten voor negen lettergrepen en dat laat (te) veel ruimte voor variatie. Dat alles verklaart – volgens een bekend artikel van Ernest Closson – waarom de Brabançonne niet erg 'zingbaar' is en geen populair lied is geworden. Diverse commissies hebben zich daarom over de nationale hymne gebogen en hebben voorstellen gedaan om de tekst en de melodie lichtjes aan te passen en te vereenvoudigen, om op die manier het lied als hymne efficiënter te maken.²¹ Maar uiteindelijk werd over de voorgestelde oplossingen nooit een consensus bereikt en waren er altijd mensen die vonden dat je een nationale hymne niet zomaar kan veranderen,²² ook al is ze onvolkomen, zodat alles tot vandaag bij het oude is gebleven.

Het is niet altijd duidelijk geweest wat het statuut van de Brabançonne precies was. De Belgische Grondwet legde vanaf het begin de Belgische kleuren vast (rood, geel, zwart), het Belgische wapen (de Belgische Leeuw) en de wapenspreuk (Eendracht maakt macht),²³ maar maakte geen melding van een nationaal lied. Ook na de talrijke veranderingen die de Grondwet in

de loop der jaren heeft ondergaan, is dit zo gebleven. Toch is het bewuste lied de nationale hymne van België. Dat men zich ten tijde van Hymans en Rogier bekommerde om de relevantie van de tekst, impliceert dat men het beschouwde als een lied waarvan de tekst relevant hoorde te zijn, dat men de Brabançonne van nationaal belang achtte. Toen Van Campenhout in 1845 een hoge onderscheiding kreeg, werd die hem verleend, zo luidde de toelichting, 'notamment pour la composition du chant national'.²⁴ Ook uit ministeriële circulaire bleek af en toe dat de regering zich om het lied bekommerde. In 1873 bijvoorbeeld werd voorgeschreven dat de Brabançonne moest worden uitgevoerd in de orkestratie van de Duitse klarinettist Valentin Bender (die de dirigent van het muziekkorps van Leopold I was geweest).²⁵ En in 1926 bepaalde een circulaire van het ministerie van Binnenlandse Zaken dat (alleen) de laatste strofe van Rogiers tekst als de officiële versie moest worden beschouwd.

Hoewel de Brabançonne het *Belgische* volkslied was, en dus zowel voor de Frans-talige als voor de Nederlandstalige Belgen geldig was, heeft het lang geduurd vooraleer het een erkende Nederlandse tekst heeft gekregen. De dichter Napoleon Destanberg schreef in 1856 al een Nederlandse tekst voor Van Campenhouts melodie, maar deze en andere versies hebben geen officieel statuut gehad. Pas vanaf de jaren 1920 ging men zich bekommeren om een Nederlandse versie die naast de Franse als een officiële versie zou kunnen gelden. In 1930 legde een ministeriële richtlijn een versie op, in feite een vrije vertaling van de laatste strofe van het gedicht van Rogier:

O Belgenland, o bodem uitverkoren,
Wiens naam ons hart van liefde en
trots doet slaan.

Den eed getrouw door 't
voorgeslacht gezworen,
Blijft u ons bloed een borg voor
't vrij bestaan.

O Vaderland, steeds schoner zult
gij stralen,

In eendracht sterk, door geen
geweld geknecht,

Met d'oude leus van Vlamen en
van Walen,

voor Land en Vorst, voor Vrijheid
en voor Recht.²⁶

In 1938 reeds werd deze tekst door een
nieuwe ministeriële bepaling door een
andere vervangen, een nieuwe vrije ver-
taling van dezelfde strofe. En dit is de tekst
die tot nu geldig is:

O dierbaar België, o heilig land der
vaad'ren

Onze ziel en ons hart zijn u gewijd.
Aanvaard ons hart en het bloed van
onze adren,

Wees ons doel in arbeid en in strijd.
Bloei, o land, in eendracht niet te
breken;

Wees immer u zelf en ongeknecht,
Het woord getrouw, dat ge
onbevreesd moogt spreken:

Voor vorst, voor vrijheid en voor
recht. (3x)²⁷

Nooit is in het Belgische Staatsblad een
officiële versie van de Brabançonne vast-
gelegd. Dit is verwonderlijk, aangezien het
Vlaamse volkslied wèl in het Staatsblad –
het *Belgische* Staatsblad – is gepubliceerd.²⁸

Op 11 juli 1985 verscheen daarin namelijk
een partituur van *De Vlaamse Leeuw*,
waarbij de tekst werd weergegeven in een
kalligrafie die naar een zestiende-eeuws
geschrift zou verwijzen.²⁹ Als dit zo is,
dan is dit, op zijn zachtst gezegd, nogal
vreemd, omdat het lied maar weinig met
de zestiende eeuw te maken heeft. De
leeuwensymboliek³⁰ verwijst immers vooral
naar het middeleeuwse Vlaanderen, en ze
doet dit op een manier die zonder meer
negentiende-eeuws is.

De Vlaamse Leeuw

De Vlaamse Leeuw werd geschreven in
1847, niet zo veel later dus dan de Bra-
bançonne.³¹ Aan de *Gedenkschriften* van de
Vlaamse literator Frans Edmond Lauwers
wordt de anekdotische beschrijving van het
ontstaan van het lied ontleend.³² Enige
Vlaamse intellectuelen en kunstenaars
waren samen ten huize van Hippoliet van
Peene. Er was sprake van de verschillende
volksliederen, zoals de 'Marseillaise, Bra-
bançonne, God save the Queen, Wien
Neêrlands bloed, enz.', wat overigens illus-
treert dat de Brabançonne (het is nog de
versie van Jenneval) op dat moment werd
beschouwd als het Belgische volkslied zoals
de Marseillaise het Franse volkslied was.
Een van de aanwezigen betreurde dat de
Vlamingen niet over een dergelijk lied
beschikten, en – ziedaar – enkele dagen
later was *De Vlaamse Leeuw* geschreven.
De auteur van de tekst was de gastheer uit
het verhaal, de Gentse arts Hippoliet van
Peene, als literator niet zozeer dichter als
wel toneelschrijver: voor het Vlaamse
theater was hij, zo wordt gezegd, wat

20

Closson 1928: 538,
vestigde ook de aan-
dacht op de onlogi-
sche beeldspraak van
de eerste regels van
Rogiers tekst: 'Après
des siècles d'esclavage,
/ Le Belge sortant du
tombeau' (Na eeuwen
van slavernij, / staat
de Belg op uit zijn
graf).

21

Bijv. Dupuis 1922.
Zie ook o.m. Bronne
1970: 1, 1-3.

22

Dat was uiteindelijk
ook het oordeel van
de kritische Closson:
'un hymne national ne
se juge pas seulement
du point de vue artis-
tique, mais encore, et
surtout, du point de
vue historique et
patriotique' (Closson
1928: 539-540).

23

Het gaat om artikel
193 (vroeger 125) van
de Belgische Grond-
wet; zie Alen en
Meersschant 1994: 99.

24

Vandersypen 1880:
127.

25

Huys 1988: 136.

26

Tekst van Leo Goe-
mans, ontleend aan
Huys 1988: 160.

27

Anonieme tekst, ont-
leend aan Huys 1988:
160. In een brochure,
in 1996 uitgegeven
door de Federale
Voorlichtingsdienst
van België, wordt
gezegd: 'Hoewel dit
niet met zekerheid
bevestigd is, zou deze

Zij zullen hem niet temmen, den
fieren Vlaamschen Leeuw, (enz.)

versie het werk zijn van Victor Ceulemans.' Het is mij niet duidelijk waar deze toeschrijving op berust. Ceulemans dichtte weliswaar in 1894 een Nederlandse tekst ('Juicht, Belgen, juicht, in vreugdevolle akkoorden') op de melodie van Van Campenhout (zie Huys 1988: 155) maar daar komt de 'O dierbaar België'-strofe niet in voor. Of hij (veel) later deze strofe zou hebben geschreven, is mij niet bekend. Gunther Eyck schrijft de officiële Nederlandse tekst van de Brabantse toe aan de Vlaamse dichter Raymond Herremans (1896-1971): de tekst die hij daarbij (in Engelse vertaling) opgeeft en die hij dateert in 1954, is een totaal andere dan de geldende Nederlandse tekst. Het blijft dan ook een raadsel hoe hij erbij komt Herremans als een van de auteurs van het Belgisch volkslied aan te duiden (Eyck 1995: 142-143). In *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 13 (1980) 49, lezen we dat de Vlamingen met De Vlaamse Leeuw hun eigen hymne hadden, maar: 'This was replaced in 1951 by a Flemish version of La Brabantse': de Nederlandse versie van het Belgische volkslied wordt hier

Hendrik Conscience was voor de Vlaamse roman. Zijn belang voor de ontwikkeling van het Vlaamse toneel was inderdaad groot: hij schreef niet alleen meer dan zestig stukken (vooral blijspelen), hij regisseerde en produceerde ook (vooral in Gent), en hij was de echtgenoot van steractrice Virginie Miry.³³ Het was overigens haar neef, de componist Karel Miry, die – op dat moment niet ouder dan vierentwintig jaar – een melodie schreef voor Van Peenes Vlaamse Leeuw.

Zy zullen hem niet temmen
Den fieren Vlaamschen Leeuw
Al dreigen zy zyn vryheid
Met kluisters en geschreeuw
Zy zullen hem niet temmen
Zoo lang een Vlaming leeft,
Zoo lang de leeuw kan klauwen
Zoo lang hy tanden heeft.
Refrein: Zy zullen hem niet temmen,
enz.

De tyd verslindt de steden
Geen troonen blyven staen
De legerbenden sneven
Een volk zal niet vergaen
De vyand trekt te velde
Omringd van doodsgevaer
Wy lachen met zyn woede
De Vlaamsche Leeuw is daer.

Hy strydt nu duizend jaren
Voor vryheid land en God
En nog zyn zyne krachten
In al haer jeugdgenot.
Als zy hem magteloos denken
En tergen met een schop
Dan regt hy zich bedreigend
En vreeslyk voor hen op.

Wee hem den onbezonnen
Die valsch en vol verraed
den Vlaemschen leeuw komt streelen
En trouwloos hem slaet
Geen enkle handbeweging
die hy uit 't oog verliest
En voelt hy zich getroffen,
Hy stelt zyn mane en briescht.

Het wraeksein is gegeven
Hy is hun tergen moe
Met vuer in 't oog, met woede
Springt hy den vyand toe.
Hy scheurt, vernielt, verplettert
bedekt met bloed en slyk
En zegepralend grynst hy
Op 's vyands trillend lyk.³⁴

De laatste bloeddorstige strofen zijn na verloop van tijd uit het lied verdwenen: de bepalingen van (onder andere) 1973 (toen het lied de hymne van de Vlaamse Gemeenschap werd) en 1985 behielden

Hippoliet van Peene (1811-1864), dichter van De Vlaamse Leeuw, geportretteerd door Hendrik Dillens (1843).

Karel Miry (1833-1889), componist van De Vlaamse Leeuw, geportretteerd door Gustave Vanaise (1885). Stadhuis, Gent.
© IRPA-KIK, Brussel.

alleen de twee eerste strofen als de officiële tekst. Uiteraard was de tekst op dat moment al aan de moderne spelling aangepast en was de *Vlaamsche Leeuw* de *Vlaamse Leeuw* geworden. Verder werd alleen een uiterst kleine verandering aangebracht: 'Een volk zal niet vergaen' werd 'Een volk zal nooit vergaan'. Overigens werd ook de toonaard waarin het lied moest worden gezongen anderhalve toon verlaagd, opdat op die manier de hoogste noten voor meer zangers 'haalbaar' werden. Dit gaf de Vlaamse kranten de kans uit te pakken met een voor de hand liggende woordspeling: 'Vlaamse Leeuw zingt toontje lager'.

De historische context waarin het lied was ontstaan had de inspiratiebronnen van de makers bepaald. Rond het midden van de negentiende eeuw werd Frankrijk, niet

alleen door de Nederlandssprekenden maar door alle Belgen en door België als zodanig, als een bedreiging voor de nationale integriteit beschouwd. De vrees voor een Franse annexatiedrang leefde in deze periode evenzeer in Duitsland en betrof daar met name het Franse idee van de Rijngrens. Internationale spanningen die zich in deze periode voordeden, leidden tot een verscherping van dit idee in Frankrijk en van de vrees ervoor in Duitsland. Een van de voorbeelden van de artistieke propaganda die in dit verband werd gevoerd, was het gedicht *Der Deutsche Rhein* van Nikolaus Becker, geschreven in 1840. Elke oneven strofe daarvan begon met de strijd- lustige regels:

in 1951 gedateerd (de toegevoegde verwijzingen, die uiteraard van vóór Huys' studie dateren, laten niet toe te achterhalen waar dat jaartal vandaan komt), en ze zou het Vlaamse volkslied *vervangen* hebben (wat uiteraard niet correct is).

28

Moniteur Belge, *Belgisch Staatsblad* 155 (1985), 125 (11 juli 1985), 10289.

29

De Standaard, 10 juli 1985.

30

De Leeuw 1983.

31

Voor de ontstaansgeschiedenis van De Vlaamse Leeuw, zie Prims 1935 en vooral Deprez 1960. Over de datering van het lied, zie reeds Jacob 1914. Een kleine studie van de geschiedenis van het lied en het gebruik ervan is De Bruyne 1977.

Sie sollen ihn nicht haben,
Den freien deutschen Rhein.

En de rest van de tekst gaf aan *hoe lang* ze de Rijn niet zouden hebben:

So lang sich Herzen laben
An seinem Feuerwein, enz.³⁵

Deze tekst was in België bekend, onder meer via een Nederlandse vertaling die de volksdichter Theodoor van Rijswijck al in 1841 in een Gents tijdschrift publiceerde:

Zy zullen hem niet hebben,
Den vryen deutschen Rhyn!
Schoon zy als wreede raven,
Er hongereg naer zyn.

In de laatste strofe, evenzeer een getrouwe vertaling van Beckers oorspronkelijke tekst, kwam de bereidheid van de Duitsers tot uiting voor hun grondgebied te sterven:

Zy zyllen hem niet hebben,
Den vryen deutschen Rhyn!
Voor dat de laetste Duitschers
Er in verdronken zyn!³⁶

Overigens kreeg *Der Deutsche Rhein* ook in Nederland weerklank. In 1844 dichtte Isaac da Costa zijn *Aan Nederland in de Lente van 1844*, dat als volgt begon:

Zy zullen het niet hebben.
Ons oude Nederland!

en ze zullen het niet hebben, huidt het verder, 'Zoo lang er heldenzielsgloed / In Nassaus telgen blaakt!' en 'Zoo lang de geest des Zwijgers / Op 't Delftsche praalgraf waakt!'³⁷

De invloed van Beckers tekst op die van De Vlaamse Leeuw is onmiskenbaar.³⁸ Verder werden ook de *Brabantse Yeesten*, een veertiende-eeuwse (en in 1839 opnieuw uitgegeven) tekst van Jan van Boendale, als inspiratiebron aangeduid: in die tekst werd (in dat geval) Brabant als een 'getergde leeuw' voorgesteld, een beeld dat ook voorkomt in de derde strofe van Van Peenes gedicht.³⁹ En ongetwijfeld heeft ook *De Leeuw van Vlaanderen*, de bekende historische roman van Hendrik Conscience, verschenen in 1838 en gewijd aan de geschiedenis van de Guldensporenslag van 1302, bijgedragen tot de keuze van de Vlaamse Leeuw als symbool van Vlaanderen. De melodie van Miry zou geïnspireerd zijn door een lied van Robert Schumann, *Sonntags am Rhein*, eveneens een voorbeeld van de Duitse Rijn-romantiek.⁴⁰

De Vlaamse Leeuw heeft sedert zijn ontstaan bekendheid gehad en behouden. Toch zag het er enige tijd naar uit dat het lied ten onder zou gaan in de politieke en ideologische tweestrijd die de nationale eensgezindheid meer en meer ondermijnde. Onder meer de hevige conflicten tussen katholieken en liberalen leidden in de tweede helft van de negentiende eeuw (en met name vanaf de jaren 1870) tot een touwtrekken om vele symbolen, ook om De Vlaamse Leeuw. Vooral in Antwerpen werd het een partijlied, eerst van de Meetingpartij, waarin katholieke en liberale Vlaamsgezinden verenigd waren, en niet veel later van de Antwerpse katholieken, die erin slaagden zich het lied toe te eigenen. Daarom weigerden de liberalen het nog te zingen en stelden ze er het *Geuzenlied* van Julius de Geyter tegenover als hun eigen 'hymne'. Dit lied werd aanvankelijk

32
Lauwers 1887: 94-96.
33

Over Hippoliet van Peene (1811-1864): Demedts 1960 en Tindemans 1960.
Over Karel Miry (1833-1889): AME, deel 6, 337 en EVB, deel 2, 968.
34

Tekst ontleend aan Deprez 1960: 122-123.
35

Ibidem, 103.
36

Ibidem, 112-113.
37
Soenen 1962.
38

Zie hiervoor vooral Deprez 1960: 99-122; maar ook reeds Jacob 1914.
39

Vooraf Floris Prims heeft hierop gewezen, o.m. in Prims 1935.
40

Deprez 1960: 124-125.

gezongen op de melodie van De Vlaamse Leeuw, maar later kreeg het eigen muziek van Alexander Fernau.

Zij brullen 'Leeuw van Vlaanderen!'
En huilen tegen ons,
Zij die den Leeuw doen kruipen,
Doen kruipen voor Bourbons!

O Breydel en De Coninck
Gent, Brugge, van weleer,
Heeft Vlaenderen dan geen kaerels,
Hebt gij geen Klauwaarts meer?

Op, Geuzen! wreekt uw vaderen,
Zwaait gij den Leeuwenvaan!
Wee, wee den landverraderen,
Wanneer hun uur zal slaan!...

Dan, Geuzen, dan te wapen,
De vrijheidsvlag in d'hand:
Van 't ongediert der papen
Verlost ons Vaderland!⁴¹

De katholieken hadden zelf in volle schoolstrijd een nieuwe versie van De Vlaamse Leeuw gedicht:

Zij zullen haar niet hebben,
De schoone ziel van 't kind,
Ondanks de helsche listen
Van 't geusche schrikbewind;
Zoolang Gods lieve zonne
Op Vlaandren nederblinkt,
Zoolang er in ons gordel
Een kop'ren penning klinkt.
Refrain: Zij zullen haar niet hebben
De schoone ziel van 't kind,
Zoolang men nog in Vlaand'ren
Een' enk'len Vlaming vindt!⁴²

De partijpolitieke toe-eigening van het lied heeft het uiteindelijke succes ervan vertraagd. Op bijeenkomsten van de zich radicaliserende Vlaamse Beweging werd het aanvankelijk geweerd, omdat het niet voor alle Vlaamsgezinden aanvaardbaar was. Later zouden liberale auteurs ervoor pleiten terug te keren naar de nationale betekenis van het lied. Ze wezen op de historische ironie van de katholieke toe-eigening (de 'verpaapsing') van De Vlaamse Leeuw: de auteurs ervan, Van Peene en Miry, waren immers twee overtuigde ('gestampete') liberalen geweest.⁴³ Vooral de Vlaamsgezinde studenten zijn er in het begin van de twintigste eeuw in geslaagd het lied opnieuw als lied van alle Vlamingen voorop te stellen. In 1905 werd De Vlaamse Leeuw op het vijfde Studentencongres ter Vervlaamsing van de Gentse Hogeschool aangenomen als nationaal lied der Vlamingen. In datzelfde jaar werd het op een internationaal studentencongres te Parijs uitgevoerd als 'le chant national des Flamands'. In de toenemende mate waarin de flaminganten politieke eisen gingen stellen en de Belgische staat eenheid gingen beschouwen als een hinderpaal voor de realisatie daarvan, werden De Vlaamse Leeuw en de Brabançonne concurrenten van elkaar en zelfs tegenstanders.

Concurrentie en impact

De geschiedenis van de concurrentie tussen het Belgische volkslied en dat van de regio's beperkt zich tot de Brabançonne en De Vlaamse Leeuw. Wallonië moet hier noodgewongen buiten beschouwing blijven, aangezien de Franse gemeenschap van

41
Tekst overgenomen uit Deprez 1960: 153.

42
Tekst overgenomen uit De Bruyne 1977: 426-427.

43
Bijv. 'De Vlaamse Leeuw', *De Kleine Gazet*, 11 september 1887; 'De avonturen en tribulatiën van een volkslied', *Vaderland*, 3 juli 1912; tot zelfs Lode Hancké, "De Vlaamse Leeuw", een lied geschreven door twee liberalen', *De Volksgazet*, 23 september 1974.

België nooit over een eigen hymne heeft beschikt.⁴⁴ De pogingen die men – rond de eeuwwisseling maar ook recentelijk nog met het uitschrijven van wedstrijden – heeft gedaan om een volkslied te vinden, verraden dat in elk geval sommige Walen dit – ook nu nog – als een gemis ervaren.⁴⁵ Nog in juli 1997 heeft een Waals socialistisch politicus voorgesteld een lied waarvan de tekst in 1899 in een wedstrijd werd bekroond, alsnog tot officiële hymne te verheffen. Een eerste strofe, waarin de moedige opstand van de Walen tegen Julius Caesar werd bezongen, zou daarbij achterwege worden gelaten. Maar ook de rest van de tekst maakt duidelijk ‘waarom we fier zijn Walen te zijn’ (elke strofe eindigt op het vers ‘Voilà pourquoi on est fier d’être Wallons!’). Onder meer omdat de lofzang op de Waalse industrie (‘Au premier rang brille son industrie’) in deze tijd van bedrijfssluitingen en hoge werkloosheid nogal cynisch overkomt, is met dit voorstel – ook in sommige Waalse kranten – de spot gedreven.⁴⁶ Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat dit voorstel, zoals het vorige, zonder gevolg zal blijven.

De verhouding tussen de Brabançonne en De Vlaamse Leeuw weerspiegelt – hoe zou het anders kunnen? – de ontwikkeling van het flamingantisme zelf. Rond het midden van de negentiende eeuw waren de beide liederen niet onverenigbaar. De Vlaamsgezinden van deze periode waren zogenaamde cultuurflaminganten, die ijverden voor het gebruik van het Nederlands en voor de versterking van het Vlaamse element in België. Hun streven was niet tegen de Belgische staat gericht, integendeel: ze bestreden de verfransing omdat op die manier de specificiteit van het land

ge vrijwaard en de aanspraken van een dreigende Zuiderbuur afgewend konden worden. In de vroegste periode na hun ontstaan waren de Brabançonne en De Vlaamse Leeuw daarom niet incompatibel. Door de verheerlijking van het Vlaamse element en van het Vlaamse verleden werd misschien wel een ander accent gelegd, maar dat accent treft men in deze periode ook bij Franstalige Belgische auteurs aan. De makers van De Vlaamse Leeuw waren niet anti-Belgisch en het is bijvoorbeeld tekenend dat Karel Miry niet alleen het Vlaamse volkslied componeerde, maar enkele decennia later ook een *Brabançonne pour écoliers* (1880).⁴⁷ Het Gentse tijdschrift dat in 1847 de tekst van De Vlaamse Leeuw had gepubliceerd, maakte een jaar later reclame voor een nieuwe editie en gaf daarbij uitdrukkelijk aan dat de Vlamingen die in het nieuwe lied geïnteresseerd waren, zonder meer goede *Belgen* waren: ‘Wy twyfelen geenszins of ieder Vlaming, wien ’s lands onafhankelykheid ter herte gaet [en het gaat hier om de Belgische onafhankelijkheid], zal zich dit gezang willen verschaffen om het in een Vaderland-schen kring te zingen en alzoo meer en meer den nationalen geestdrift op te wekken.’⁴⁸ Dat De Vlaamse Leeuw bij zijn verschijnen wordt voorgesteld als een *nationaal* lied is geenszins – zoals het recentelijk wordt omschreven in het boekje bij de officiële cd-opname van de Vlaamse hymne – ‘profetisch’: het geeft alleen aan dat het volkslied der Vlamingen aanvankelijk een vaderlandsondersteunend karakter had.

Een wat vreemde en misschien ook zeldzame consequentie hiervan is het feit dat De Vlaamse Leeuw wel eens in het Frans is vertaald.⁴⁹ Ook Franstalige en in het Frans

44

Wel bestaan er een aantal regionale liederen (voor de streken van Bergen, Namen, Charleroi, Luik), vaak in de plaatselijke Waalse dialecten.

45

Zie hiervoor Morelli 1996: 184 (‘Het Waalse volkslied: een onmogelijke zaak’).

46

Le Soir, 19 juli 1997, 3.

47

Huys 1988: 130.

48

Geciteerd in Deprez 1960: 143.

49

Ook ten behoeve van de Vlamingen in Noord-Frankrijk werd *De Vlaamse Leeuw* in het Frans vertaald: een vertaling van Charles de Croocq werd uitgegeven door het Vlaamsch Verbond van Vrankrijk: Il demeure indomptable, / Le fier Lion flamand; / Toujours libre, intraitable, / Avec acharnement, / Il demeure indomptable / Comme les vrais Flamands / Et montre, formidable, / Ses griffes et ses dents. // Debout, Flamands de France! / Le Lion rugira / Sa clameur d'espérance / Tant qu'un Flamand vivra, / Oui, c'est notre assurance, / Le fier Lion tiendra. Etc.

Het Belgisch koninklijk
 va tijdens het zingen
 van De Vlaamse Leeuw.
 Brugge, 11 juni 1994.
 Belga-Foto.

50
 Gegeven en tekst
 ontleend aan een brief
 van P.A. Pauwels (16
 dec. 1979), bewaard in
 het Dossier 'Vlaamse
 Leeuw', in het Archief
 en Museum van het
 Vlaams Kultuurleven
 te Antwerpen.

51
 Heekere 1994. Ver-
 gelijk ook de bijdrage
 van Grijp, p. 70.
 Dergelijke incidenten
 deden zich ook al
 vroeger voor, zie De
 Bruyne 1977: bij een
 koninklijk bezoek aan

opgevoede jongeren hebben het lied
 gezongen. In een middelbare school in
 Gent – een stad waar de Franse invloed
 groot was – weerklonk rond de eeuwswis-
 seling *Le Lion de Flandre*:

Lion de la patrie,
 Malgré le poids des ans,
 Tu gardes ta furie,
 Tes griffes et tes dents!
 O fier Lion de Flandre,
 Nul ne te domptera;
 Plutôt que de te rendre
 Ton front se brisera.⁵⁰

Maar gaandeweg werd Frankrijk als vijand
 voor de flaminganten vervangen door wat
 zij als het *verfranse* België beschouwden.
 België en Vlaanderen kwamen, althans in

de ogen van de zich radicaliserende Vlaam-
 se Beweging, *tegenover* elkaar te staan. De
 Brabançonne werd het symbool van wat de
 flaminganten steeds sterker afwezen en dus
 werd het lied voor hen onaanvaardbaar. De
 Vlaamse Leeuw stond voor de Vlaamse
 strijd en werd onvermijdelijk een statement
 tégen België en (dus ook) tégen de Bra-
 bançonne. Toen in 1930 de vernederland-
 ste Universiteit van Gent plechtig werd
 geopend, waren zowel de Brabançonne als
 De Vlaamse Leeuw geprogrammeerd.
 Toen het orkest het Belgische volkslied
 inzette, werd het overstemd door (een deel
 van) het publiek, dat luidruchtig De
 Vlaamse Leeuw zong.⁵¹ Het was het één of
 het ander.

Voor de Vlaamse Beweging werd De
 Vlaamse Leeuw een betekenisvol strijdlied,

Roeselare in 1876
 weerklonk op het
 podium de Bra-
 bançonne, studenten
 van het Klein
 Seminarie zongen op
 hetzelfde moment
 De Vlaamse Leeuw.
 Albrecht Rodenbach,
 een van de leerlingen
 van deze school, die
 traditioneel een haard
 van flamingantisme
 was, dichtte in 1877
 overigens een kriti-
 sche parodie op de
 Brabançonne, die later
 als de *Studentenbra-
 bançonne* werd gepu-
 bliceerd: 'Qui l'aurait
 cru? En avant,
 Brabançonne!, al luidt
 het lied niet bra-
 bançonnerwijs: tot
 een Benoit ons eigen
 liedren jonne, / gene-
 zen wij ons met dat
 vreemd gekrijs.' Huys
 1988: 133.

dat uit volle borst werd gezongen op de IJzerbedevaarten (vanaf de Eerste Wereldoorlog), de Vlaams Nationale Zangfeesten (vanaf 1933) en de 11-juli-vieringen: bijeenkomsten die waren bedoeld als forum voor het publiekelijk innemen van posities en voor het stellen van de Vlaamse eisen, aanvankelijk voor de ééntaligheid en later voor een steeds grotere zelfstandigheid van Vlaanderen. Het spreekt vanzelf dat het Belgische volkslied daar níet te horen was. De Vlaamse Leeuw was een nationalistisch strijdlied en dekte als symbool een vaak radicale lading. Daardoor werd het op zijn beurt onaanvaardbaar voor het Belgische establishment en ook voor een deel van de publieke opinie. Als in 1937 op het vijfde Vlaams Nationaal Zangfeest, voor één keer in Brussel gehouden, De Vlaamse Leeuw werd gezongen, dan deed dit – zo zag het althans een van de organisatoren – de vanuit zijn stadhuis toekijkende Brusselse burgemeester Max 'schuimbekken van woede'.⁵²

Maar ook aan de incompatibiliteit van de onderscheiden nationale gevoelens en (dus) van beide volksliederen kwam, zowat een kwart eeuw geleden, een eind. De Vlaamse Beweging heeft onmiskenbaar grote successen geboekt: de Belgische staat is in de voorbije decennia hervormd en Vlaanderen heeft een grote mate van autonomie verkregen. Dit impliceert onder meer dat het een eigen parlement heeft en een eigen regering met een (naar het Nederlandse voorbeeld zo genoemde) minister-president. Het heeft met andere woorden een eigen overheid. Daardoor is het Vlaamse streven – in elk geval gedeeltelijk – geofficialiseerd, en hetzelfde is gebeurd met de *symbolen* van deze strijd: 11 juli (de dag

waarop in 1302 de Guldensporenslag werd gevochten) werd de officiële feestdag van Vlaanderen, en De Vlaamse Leeuw werd (in 1973) de officiële hymne. Het lied was daardoor niet langer een strijdlied dat per definitie een oppositioneel en zelfs een revolutionair karakter had. Het werd integendeel een officiële hymne, die door de overheid zelf was aangenomen en waarvan de uitvoering via decreten en wetten werd geregeld en zelfs opgelegd.

Hoewel de Vlaamse overheid de neiging heeft te streven naar een verdere uitbreiding van haar eigen bevoegdheden en dus naar een steeds grotere autonomie van Vlaanderen, aanvaardt zij uiteraard wél dat België het federale kader blijft. België en Vlaanderen bestaan allebei, en daarom hebben de Brabançonne en De Vlaamse Leeuw bestaansrecht. Een decreet uit 1974 bepaalt dat het Vlaamse volkslied mag worden gezongen op 11 juli en verder op alle plechtigheden 'waar ook de Brabançonne wordt uitgevoerd'.⁵³ Bij officiële gelegenheden weerklinkt een Vlaamse Leeuw die onschadelijk is gemaakt. Betekenisvol in het kader van deze evolutie was de Brugse 11-juli-viering van 1994, waarop voor het eerst een Belgische koning aanwezig was. Uiteraard werd ook daar De Vlaamse Leeuw gezongen.⁵⁴ Of koning Albert heeft *meegezongen* is in de verslaggeving in de kranten niet duidelijk.⁵⁵ Volgens *De Standaard* heeft de koning het volkslied staande aanhoord. *Het Laatste Nieuws*, een populaire krant die niet bang is voor een vleugje sensatie, laat er echter geen twijfel over bestaan: 'Toen, ter afsluiting van de plechtigheden de Vlaamse Leeuw werd aangeheven, zong koning Albert mee.'

Radicale Vlaams-nationalisten moeten

52

Interview met Willem de Meyer, in Florquin 1978, m.n. 160-169.

53

Voor de officiële richtlijnen m.b.t. de uitvoering van de nationale hymnen, zie Medda 1987.

54

En niet de Brabançonne, wat ongebruikelijk is voor een plechtigheid waarbij de koning aanwezig is. *Het Belang van Limburg* wees er uitdrukkelijk op dat het koningspaar in Brugge verscheen 'zonder Brabançonne'.

55

Het gaat om de kranten van 11 juli 1994.

56

Dat blijkt bijvoorbeeld ook nog uit een recente advertentie van de flamingantische (maar niet extremistische) Volksunie, onder de titel 'Er zitten krassen op de Brabançonne'; zie *De Morgen* (en andere kranten), 6 juni 1997.

Cartoon van Jack Prince uit de *VPRO-gids* 28 (1997) naar aanleiding van een uitzending op BRTN 2, op 12 juli, van de documentaire *Het vaderlandsche lied* van Jan Neckers.

het daar toch moeilijk mee hebben gehad. Want niet voor iedereen zijn België en Vlaanderen, de Belgische en de Vlaamse vlag, de Brabançonne en De Vlaamse Leeuw, met elkaar te verzoenen. Voor de radicale vleugel van de Vlaamse Beweging, die alle verwezenlijkingen systematisch als onvoldoende beschouwt en dat ongetwijfeld zal blijven doen zolang België bestaat, is De Vlaamse Leeuw nog steeds een anti-Belgisch strijdlid, dat met enthousiasme wordt gezongen op alternatieve 11-julievieringen en op de Zangfeesten en de IJzerbevaarten, die ook nu nog jaarlijks worden georganiseerd. De Brabançonne staat daar uiteraard niet op het programma (want het lied blijft natuurlijk een Belgisch symbool),⁵⁶ in tegenstelling vaak tot de volksliederen van de zogenaamde broedervolke-

ren, het Wilhelmus en het oude Zuid-Afrikaanse volkslied *Die stem van Suid-Afrika*.

Meer in het algemeen kan men stellen dat de volksliederen nog worden gezongen, met minder of meer overtuiging, door wie het hoogtepunt van het Belgisch-Vlaamse conflict hebben meegemaakt of zich als de erfgenamen beschouwen van de partijen in dat conflict. De gematigde Vlaamse Beweging en de Vlaamsgezinde stromingen binnen de traditionele politieke partijen zijn gehecht aan wat ze hebben bereikt en erkennen de officiële Vlaamse Leeuw als een symbool, niet alleen van de Vlaamse strijd maar ook van het succes daarvan en van het nieuwe min of meer zelfstandige Vlaanderen. De radicale componenten van de Vlaamse Beweging achten deze succes-

sen onvoldoende en beschouwen De Vlaamse Leeuw nog steeds als een anti-Belgisch strijdlid. Omgekeerd blijft dit volkslied een gruwel voor diegenen die ooit – en dan met name ten tijde van de wereldoorlogen – uitgesproken *tegenstanders* van het flamingantisme zijn geweest. Nog in 1982 is in het West-Vlaamse Hout-hulst een groep Belgische oud-strijders kwaad weggelopen van een plechtigheid waarin een veldslag uit de Eerste Wereldoorlog werd herdacht, omdat de plaatselijke fanfare behalve de Brabançonne ook De Vlaamse Leeuw speelde. Het incident is tekenend en het haalde ook de pers.⁵⁷ Maar het ging er toch, zo kan men stellen, om een achterhoedegevecht.

De Brabançonne is immers vooral 'het kenwijsje van de nationale voetbalploeg' geworden.⁵⁸ De nationale sport blijft voornog grotendeels een *Belgische* aangelegenheid, en de proefballonnetjes die de Vlaamse overheid wel eens heeft opgelaten – onder meer in verband met de wenselijkheid van de vorming van een *Vlaamse* voetbalploeg – zijn het voorwerp van spot geworden, en het lijkt er dan ook op dat men op dit vlak voorlopig niet al te zeer wil aandringen. Bij het podium waarop een *Vlaamse* wereldkampioen staat, hoort nog steeds de Brabançonne als soundtrack. Maar uiteraard is ook van de monarchie het Belgische volkslied de tune. Hij hoort thuis op 21 juli (de Belgische nationale feestdag) en aan het begin en het einde van een koninklijke toespraak op televisie. Van de nationale hymne wordt zo goed als altijd een instrumentale versie uitgevoerd, onder meer omdat daardoor het probleem van de taalkeuze – wordt het de Nederlandse of de Franse tekst? – wordt omzeild.

Of er van het volkslied een ontroering uitgaat en of die, als dat zo zou zijn, meer dan oppervlakkig is, blijven open vragen. De sympathie waarop het koningshuis bij brede lagen van de bevolking nog steeds kan rekenen en die een hoogtepunt heeft bereikt en in een verrassende omvang zichtbaar is geworden ter gelegenheid van het overlijden van koning Boudewijn, is volgens sommigen een bewijs voor de Belgische gevoeligheid van een zwijgende meerderheid (een *zwijgende* meerderheid, inderdaad, want ze zingt niet). Dit lijkt bevestigd te worden door een onderzoek naar het 'natiebewustzijn' van Vlamingen en Walen, dat precies naar aanleiding van de reacties op Boudewijns dood werd uitgevoerd door Bart Maddens, Roeland Beerten en Jaak Billiet, en waarvan de resultaten in 1994 werden voorgesteld onder de – in deze context – toepasselijke titel *O dierbaar België?*. Uit de enquête waarop de studie zich baseerde, bleek dat 42% van de Vlamingen zich in de eerste plaats met België identificeerde, en 39% met Vlaanderen. Dat laatste cijfer is niet laag, maar zelfs de respondenten die – naar eigen zeggen – in de eerste plaats *Vlaming* zijn, zijn beslist niet allemaal anti-Belgisch. Uit de antwoorden op andere vragen blijkt immers dat 67% van de Vlamingen de verdediging van de belangen van alle Belgen belangrijker achten dan de verdediging van de specifieke belangen van de Vlamingen; (slechts) 25% van de Vlamingen zegt het omgekeerde. En de wellicht meest in het oog springende cijfers: 70% van de Vlamingen vinden dat 'op termijn het Belgische beleidsniveau opnieuw versterkt moet worden', en slechts 14% vindt dat 'op termijn België moet verdwijnen'.⁵⁹ Een ver-

57

'Oud-Strijders contesteren Vlaamse Leeuw', *De Standaard*, 27 september 1982.

58

Gaston Durnez, 'Leeuw', *De Standaard*, 28 juni 1986.

59

Maddens, Beerten en Billiet 1994, m.n. 17-18.

dere uitsplitsing van de antwoorden volgens sociaal-economische positie en opleidingsniveau toont (onder meer) aan dat onder kaderleden en universitair geschoolden het aantal 'autonomisten' hoger ligt dan het gemiddelde (al blijven ze ook daar een minderheid). Het zijn echter deze groepen die het meest politiek geëngageerd zijn en die dan ook het best hun stempel op de politieke ontwikkeling kunnen drukken. En onder de Vlaamse politici zelf is de Vlaamsvoelendheid nog veel sterker. Dit bevestigt wat velen intuïtief aanvoelen: de ontwikkeling van een steeds grotere autonomie van de deelgebieden wordt in België gestuurd door de politici (die in een Vlaamse context hun bevoegdheid en macht kunnen uitbreiden) en door een zekere 'elite', maar zij wordt niet gedragen door de politieke wil van een meerderheid van de Vlamingen (en *a fortiori* niet door een meerderheid van de Belgen). Veel Vlamingen voelen zich in de eerste plaats Belg, maar de meeste Vlaamse politici voelen zich in de eerste plaats Vlaming. Steeds opnieuw zetten ze de Vlaams-Waalse tegenstellingen in de verf en maken ze die tot leidraad van hun politieke actie. De groeiende Vlaamse autonomie is niet het antwoord op de vraag van een (bestaande) Vlaamse natie, maar is voor het steeds autonomer Vlaanderen (en voor de nieuwe Vlaamse elite) een noodzaak, omdat zij als legitimatie (voor die autonomie) moet dienen.⁶⁰ Daarom ziet de Vlaamse overheid het als haar plicht en haar expliciete doelstelling de Vlaamse identiteit te 'bevorderen' en de Vlamingen ervan te overtuigen dat ze zich in de eerste plaats Vlaming *zouden moeten* voelen. Om die reden bekommert ze zich zo sterk om

de Vlaamse symbolen, ook om De Vlaamse Leeuw, die ze wil vastleggen en promoten (door de uitgave van partituren en een officiële cd, waarvan de tekst in het bijhorende tekstboekje op een ontstellende wijze mythologiserend is). Maar of deze moeite veel effect heeft, blijft zeer de vraag.

Veel Vlaamse jongeren hebben niets meer met de Vlaamse Beweging. Ze hebben nooit het gevoel gekend door de Franstaligen 'onderdrukt' te zijn. Bovendien hebben zij überhaupt geen nationale liederen meer geleerd, omdat die al enige tijd uit de meeste scholen en uit de – sowieso aan populariteit inboetende – jeugdbewegingen zijn gebannen. Ze hebben het gevoel dat hun 'Vlaamse eigenheid' hun wordt aangepreut. De jongere intellectuelen begrijpen dat de (zogenaamde) Vlaamse identiteit niet 'gegeven' is, maar dat ze wordt gecreëerd en tegelijk al wordt verondersteld door nationalist en door een overheid die daar belang bij heeft. Ze herkennen zich niet in wat als de 'Vlaamse identiteit' wordt voorgesteld en hebben moeite met het pronkerige maar tegelijk krampachtige zelfbewustzijn van het nieuwe Vlaamse establishment. Hun tegenreactie berust enerzijds op een afwijzing van het nationalisme als zodanig, en anderzijds ook op een ironische sympathie voor het oude België.

Met zijn *Het klauwen van de leeuw* wilde historicus en *Knack*-journalist Marc Reynebeau, naar eigen zeggen, niets anders dan 'op zoek gaan naar verheldering in het ontstaan en de groei van de Vlaamse natie en van, in de brede zin, het nationalisme in Vlaanderen'. Zijn boek was 'gericht op kritische kennis, niet op moraal'. Toch leidt Reynebeaus studie natuurlijk wèl tot een

60
Zie o.m. Kerremans
1997.

'deconstructie' van het Vlaams-nationalisme en tot een afwijzing daarvan. Hij vond een tegenstander in Eric Defoort, die hem in 1996 van repliek diende met *Het klauwen van de historicus*. Defoort, historicus en biograaf, heeft zich enkele jaren geleden tot de Volksunie 'bekeerd', niet zozeer (zo lijkt het wel) uit Vlaamsgezinde overtuiging, maar wel in een reactie tégen de (postmoderne) intellectuelen die weigeren zich met 'Vlaanderen' te identificeren, die proclameren dat een 'Vlaamse identiteit' niet bestaat en ook niet kan bestaan, en die het vermakelijk vinden de spot te drijven met het officiële discours dat erop gericht is een min of meer zelfstandig Vlaanderen vorm en inhoud te geven. Defoort wordt, als een soort van 'neoflamingant', kregelg van die Reynebeaus, die antinationalistisch zijn, hetzij *uit principe*, hetzij omdat het – zo constateert Defoort – gewoon *bon ton* is.

De Vlaamse overheid heeft de steun of instemming van de intellectuelen niet nodig om aan *nation building* te doen. Het natiebewustzijn van de Vlamingen zal de politieke realiteit moeten volgen, en de Vlaamse nationaliteit zal de Belgische uiteindelijk overvleugelen. Of dat impliceert dat de Vlaamse 'nationale' hymne dan ook bekender en belangrijker zal worden, valt te betwijfelen. Voorlopig zijn we in elk geval nog niet zo ver. Nationalisten erkennen het belang dat aan nationale hymnen wordt toegekend, maar dat betekent niet dat de actuele impact ervan groot zou zijn. De Belgen c.q. de Vlamingen *zijn* niet erg nationalistisch en de populariteit van de nationale hymnen is in België dan ook niet erg groot. Vele Belgen en Vlamingen, en men kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat dit de *meeste* Belgen en Vla-

mingen zijn, kennen amper hun volksliederen. De melodieën kunnen ze nog wel neuriën, en ook de beginregels van de eerste strofes zijn min of meer algemeen gekend. Maar verder dan het begin komt men over het algemeen niet. Met de regelmaat van de klok wordt dit geconstateerd, en maar zelden wordt het betreurd.⁶¹ Het is integendeel een bron van vrolijkheid.

Veel Belgen beschouwen hun gebrek aan chauvinisme als een positieve kwaliteit. Maar antinationalisten als ze zijn, houden ze van België.

61

De liberale politicus Herman de Croo, die (nochtans) bekend staat als een 'belgicist', bekent zonder schaamte dat hij de tekst van de nationale hymne niet kent: 'Ik moet u zeggen: ik heb de Brabançonne nooit uit het hoofd gekend, ik ken enkel de ondeugende versie die de studenten van de vuv zingen. Tussen haakjes: van De Vlaamse Leeuw ken ik ook maar twee strofen hoor' (interview in *Humo*, 3 juni 1997). Die laatste toevoeging is ironisch: zoals gezegd hééft de officiële Vlaamse Leeuw maar twee strofen. Het is evenwel tekenend dat De Croo dat niet eens schijnt te weten. Hoewel hij dus zonder het te beseffen wel degelijk de (volledige) Vlaamse Leeuw beheerst, koketteert hij er toch mee *slechts* twee strofen te kennen.

Literatuur

- Alen, André, en Frank Meersschaut, *De grondwet van het federale België: tekst van de op 17 februari 1994 gecoördineerde grondwet* (Deurne / Brussel 1994)
- AME = *Algemene Muziek Encyclopedie*. 10 delen (Haarlem 1979-1984)
- Berko, P. en V., *Dictionnaire des peintres belges nés entre 1750 & 1875* (z.p. z.j.)
- Bronne, Carlo, 'L'affaire de la Brabançonne', *Bulletin d'information de la vie musicale belge* 8 (1969) nr. 5, 1-3, nr. 6, 1-3; 9 (1970), nr. 1, 1-3, nr. 2, 1-3
- Bruyne, Michiel de, 'Waar, wanneer, waarom weerklonk "De Vlaamse Leeuw" in West-Vlaanderen', *De Leiegouw* 19 (1977) 412-430
- Closson, Ernest, 'Pourquoi la Brabançonne n'est pas devenue un chant populaire', *La revue belge* 5 (1928) 533-542
- Defoort, Eric, *Het klauwen van de historicus* (Antwerpen / Baarn 1996)
- Demeds, Flor, 'Dr. Hippoliet van Peene en de wedergeboorte van het Vlaams toneel in de 19e eeuw', in: *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Rhetorica 'De Fontaine' te Gent* 10 (1960) 5-17
- Deneckere, Gita, 'Turbulente rond de vernederlandsing van de Gentse universiteit na de Eerste Wereldoorlog. Analyse van een besluitvormingsproces', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks 48 (1994) 223-224
- Deprez, Ada, 'De Vlaamse Leeuw. Feiten en stemmingen uit de jaren 1840-1848', in: *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Rhetorica 'De Fontaine' te Gent* 10 (1960) 97-155
- Dupuis, Sylvain, 'Commission de la "Brabançonne". Rapport', *Bulletins de la Classe des Beaux-Arts de l'Académie royale de Belgique* 4 (1922) 158-179
- EVB = *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. 2 delen (Tielt/Amsterdam 1973-1975)
- Eyck, F. Gunther, *The voice of nations. European national anthems and their authors* (Westport / Londen 1995)
- Florquin, Joos, *Ten buize van...* 14 (Leuven 1978)
- Huys, Bernard, 'Historiek van de Brabançonne en haar editio princeps en andere vroeger uitgaven', *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten* 48 (1988) nr. 1, 119-160
- Jacob, A., 'De datering van "De Vlaamse Leeuw"', *De nieuwe taalgids* 8 (1914) 132-134
- Kerremans, Bart, 'The Flemish identity: nascent or existent', *Res publica: belgian journal of political science* 39 (1997) 303-314
- Lauwers, Frans Edmond, *Mijn gedenkboek* (Dendermonde 1887)
- De leeuw: universeel symbool en wapen van Vlaanderen* (Antwerpen 1983)
- Linden, Albert vander, 'Le thème de la "Brabançonne"', *Belgisch tijdschrift voor muziekwetenschap* 6 (1952) 285-286
- Linden, Albert vander, 'Une "Brabançonne" inconnue', *Mededelingen van de Koninklijke Academie van België, Klasse der Schone Kunsten* 49 (1967) nr. 10, 208-223
- Maddens, Bart, Roeland Beerten en Jaak Billiet, *O dierbaar België? Het natiebewustzijn van Vlamingen en Walen* (Leuven 1994)
- Medda, François, *Symboles de la nation. Drapeaux, hymnes, seaux. Origines, signification, usages*. Brochure uitgegeven door het ministerie van Binnenlandse Zaken (Brussel 1987)
- Morelli, Anne, 'Het ontstaan van "patriottische" symbolen in België, de gewesten en de gemeenschappen', in: Anne Morelli (red.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*. Vert. Ann de Laet en Johan de Roey (Brussel 1996)
- Prims, Floris, 'Het ontstaan van "De Vlaamse Leeuw"', *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* (1935) 227-244
- Reynebeau, Marc, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw* (Leuven 1995)
- Schoor, Jaak van, '23 juli 1849. Leopold I bezoekt de Minardschouwborg. Toneel als privé-initiatief leidt tot de eerste Vlaamse schouwborg voor een Vlaams gezelschap', in: R.L. Erenstein e.a. (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen* (Amsterdam 1996) 426-431
- Soenen, Johan, 'Bestaat er, naast Becker's Rheinlied, ook een Nederlandse invloed op het ontstaan van de "Vlaamse Leeuw"', *Wetenschappelijke tijdingen* 22 (1962) 65-68
- Stengers, Jean, 'Le mythe des dominations étrangères dans l'historiographie belge', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 59 (1981) 382-402
- Tindemans, Carlos, 'Hippoliet van Peene 1811-1864', *Spiegel der Letteren* 4 (1960) 252-272
- Tollebeek, Jo, 'Enthousiasme en evidentie. De negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', in: *De ijkmeesters: opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994) 57-74
- Vandersypen, Charles, *Les Chasseurs-Chasteler et la Brabançonne 1830-1880. Episodes historiques sur l'ancien corps franc des chasseurs volontaires bourgeois de Bruxelles et biographies des auteurs du chant national de la Belgique Jenneval et Campenhout avec une introduction* (Brussel 1880)
- Verschaffel, Tom, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties* (Turnhout 1987)